

BALLADEN — EN FORSKNINGSTRADITION

217

AV ANN-MARI HÄGGMAN

När Bengt R. Jonsson år 1967 disputerade för doktorsgraden med sin avhandling *Svensk balladtradition* erhöll den moderna visforskningen ett av sina grundläggande verk. Jonsson befäster och utvecklar den filologisk-litterära forskningstradition som sedan 1800-talets mitt utgjort stommen i skandinavisk visforskning. Influerad av nya strömningar inom folkloristik och etnologi strävar han till att placera in de enskilda visbeläggen i en vidare kontext, samtidigt som han ägnar upptecknarna och traditionsbärarna stor uppmärksamhet. Jonssons avhandling används i dag som en källskrift och ett uppslagsverk om svensk visstradition. Arbetet är ett utmärkt exempel på huru boklig lärdom, outtröttlig forskarmöda och genomförd vetenskaplig akribi belönas med framgångsrika forskningsresultat.

Balladen är en av många viskategorier och forskare i olika länder har en något divergerande uppfattning om vilka visor som skall anses vara ballader. De skandinaviska länderna har språkligt och kulturellt stått varandra så nära att forskarna kunnat tala om en gemensam skandinavisk balladtradition som existerat i Danmark, Norge, Sverige, det svenska Finland, på Island och på Färöarna. Balladerna i denna tradition skiljer sig tydligt från ballader i andra länder och på andra språk.

Balladen har inte alltid kallats ballad. "Folkvisa" var under en lång tid den allmänna benämningen på balladen. Den termen vann på svenskt håll spridning främst genom A. A. Afzelius och E. G. Geijers utgåva *Svenska folkvisor från forntiden*, 1814–1818, som huvudsakligast upptog ballader. Det sista ledet i rubriken visade likväl, att det här inte var fråga om vilka folkvisor som helst – det var visor från forntiden. Ordet ballad spreds från England, där redan 1723–1725 en balladsamling, *A Collection of Old Ballads*, hade utkommit. F. J. Childs utgåva *The English and Scottish Popular Ballads*, 1882–1898, utgör en av visforskningens hörnstenar.

Med utgivningen av det första bandet av *Danmarks gamle Folkeviser* (DgF) 1853 inledde Svend Grundtvig den vetenskapliga visforskningen i Norden. Utgivningen av DgF pågick i 123 år fram till 1976, under olika redaktörer. DgF blev förebild för utgivning av visor i andra länder. Färdigställandet av vetenskapliga balladitioner har setts som en av den skandinaviska visforskningens angelägnaste uppgifter. Grundtvig hade en litterär-filologisk syn på visorna som gick i arv till senare tiders balladforskare. Forskningen har koncentrerats på balladernas texter som blivit föremål för analys, systematisering och redigering med tanke på utgivning.

Utgående från balladernas texter har de skandinaviska forskarna enats om en gemensam definition och klassificering av balladmaterialet. Enligt denna definition är balladen en muntligt traderad visa som känns igen på sin form (tvåradig strof med en eller två omkväden, fyrradig strof med ett omkväde), på sitt berättande innehåll samt på sin objektiva stil som karaktäriseras av en flitig användning av formler och hela formelstrofer. Dessa kriterier gör att balladen lätt kan särskiljas från andra viskategorier, som saknar ett eller flera av dessa kriterier (TSB, s. 14). Forskare på kontinenten och på anglo-amerikanskt område har en annan – och kanske något vagare – uppfattning om vilka visor som skall anses som ballader. Det vismaterial man där utgått ifrån fyller nämligen inte homogent metriska krav på samma sätt som den skandinaviska balladen.

Episka berättande visor av balladtyp har förekommit över hela Europa. Populärast synes emellertid sådana visor ha varit på nordiskt språkområde. I DgF finns 539 olika ballader förtecknade. På svenskt språkområde räknar man med 260 olika ballader. Balladen utgör ett av Nordens viktigaste bidrag till Europas medeltidlitteratur, en motsvarighet till Tysklands minnesång och Frankrikes riddarromaner.

Ordet ”medeltida” har blivit ett stående epitetet för balladen. ”Medeltida” hänför sig till balladen som genre och skall inte uppfattas så, att varje enskild ballad skulle ha rötter i medeltiden (SMB, s. 3; TSB, s. 14). Endast ett fåtal av de nordiska ballader som står till vårt förfogande kan nämligen dateras direkt till medeltiden. De medeltida vittnesbörden om balladens existens är av indirekt natur. Det rör sig om omnämmandet av ballader i historieböcker och folklivsskildringar, om lån från ballader i medeltida diktning och om balladmotiv i kyrkmålningar och skulpturer. Från 1500- och 1600-talen finns balladtexter bevarade i visböcker, skillingtryck samt uppteckningar och notiser gjorda i antikvariskt syfte. Det rikaste balladmaterialet finner vi i uppteckningar och inspelningar från 1800- och 1900-

talen. Visornas innehåll samt stilistiska och lingvistiska drag i texterna talar för en datering av genren till medeltiden (TSB, s. 14).

Bengt R. Jonssons verksamhet på balladforskningens område är nära förbunden med Svenskt visarkiv, där han sedan 1954 verkat som arkivchef. Alltsedan arkivet grundades 1951 har utarbetandet av vetenskapliga folkviseutgåvor betraktats som en av arkivets huvuduppgifter. Vid styrelsens sammanträde den 6 december 1951 diskuterades huruvida visor skulle utges diplomatariskt såsom hela visböcker och samlingar eller genremässigt och typologiskt med sammanställning av varianter – i enlighet med DgF. De vetenskapliga företrädarna i styrelsen Dag Strömbäck (ordf.), Carl-Allan Moberg, Otto Andersson, Mats Rehnberg och Ulf Peder Olrog fann det senare alternativet mest lockande och vid sammanträdet den 8 februari 1953 beslöt styrelsen enhälligt gå in för en utgivning enligt genrer och typer. För visarkivets del innebar detta att verksamheten i stor utsträckning inriktades på att tillvarata visor och systematisera dem enligt genrer och typer. Arbetet med en svensk balladutgåva gavs hög prioritet.

En kännedom om balladens källor är en förutsättning för en vetenskaplig behandling av balladtraditionen. Jonsson inledde sitt arbete med en systematisk genomgång av den svenska balladens källor. Det är ett känt faktum, att insamlare och utgivare i äldre tid endast sporadiskt tagit med uppgifter om källornas och visornas kontext. Ofta saknas uppgifter om sångare, datering och lokalisering för att inte tala om visornas och sångens funktion.

Resultat av källgranskningen finner vi i Jonssons avhandling. Ingående granskar han balladens källor och balladuppteckningarna i det han ägnar det äldre och svårtillgängliga handskriftsmaterialet särskilt stor uppmärksamhet. Han kompletterar tidigare ofullständiga uppgifter, rättar missuppfattningar, identifierar anonyma handskrifter och lyckas finna tidigare okända upptecknare och sångare.

Jämsides med denna källanalys arbetade Jonsson på en typbestämning av de svenska balladerna. Typindelningen av de svenska och skandinaviska balladerna var nämligen länge ett problem. När Grundtvig och Child utgav sina danska och engelska ballader strävade de till att placera visor med liknande eller besläktat innehåll nära varandra. Inom visforskningen användes dessa utgåvor som typkatalog; när det gällt skandinavisk vistradition har man i allmänhet hänvisat till DgF-nummer.

Jonsson ger i sin avhandling en noggrann redogörelse för vilka balladtyper som finns på svenska samtidigt som han ger uppgifter om respektive typers frekvens och förekomst i tid och rum (Jonsson I, s. 715). Medan

avhandlingsarbetet pågick inledde han även 1962 ett samarbete med Svale Solheim, professor i folkloristik i Oslo. Samtidigt som man i Sverige förberedde en utgåva upptagande svenska ballader pågick i Norge arbetet på en norsk. Det föll sig naturligt med ett samarbete beträffande typindelningen. Detta initiativ engagerade med tiden allt fler nordiska forskare. 1978 utkom en katalog *The Types of the Scandinavian Medieval Ballad* redigerad av Bengt R. Jonsson, Svale Solheim och Eva Danielson under medverkan av Mortan Nolsöe och W. Edson Richmond.

Jonsson planerade *Svensk balladtradition* som ett verk i två delar. Den första bar underrubriken "Balladkällor och balladtyper". Den andra skall ägnas balladernas liv i traditionen. Sin syn på balladtraditionen ger Jonsson i inledningen till den första delen: "För traditionsvetenskapen, folkminnesforskningen, måste just traditionens liv vara ett angeläget objekt vid balladstudiet. Att söka belysa hur dessa visor levat i kanske upp till sjuhundra år som ett viktigt estetiskt högtstående traditionellt kulturelement, att observera hur de förändrats under traderingen, att undersöka deras förekomst kronologiskt, geografiskt och socialt, att utforska deras funktion samt att söka klargöra vem som sjungit dem och burit traditionen vidare – allt detta framstår som primära uppgifter för folkminnesforskningen" (Jonson I, s. 6–7).

Svensk balladtradition I är således en del av ett större projekt som syftar till en bred presentation och en vetenskaplig beskrivning av den svenska balladtraditionen. Den mest spektakulära delen av detta projekt är den svenska balladutgåvan, för vilken Jonssons avhandling ger den teoretiska underbyggnaden. 1983 utkom det första bandet av *Sveriges Medeltida Ballader* (SMB) upptagande "Naturmytiska visor". 1986 utkom "Legendvisor" och "Historiska visor" som band 2, sedan följde "Riddarvisor I" som band 3, 1990. Enligt utgivningsplanen återstår "Riddarvisor II" och "Kämpvisor och skämtvisor" (band 4 och 5) samt tre kommentarband, och ett supplement- och registerband. Bengt R. Jonsson är verkets huvudredaktör, Sven-Bertil Jansson redigerar texterna och Margareta Jersild svarar för melodiredigeringen.

SMB upptar allt tillgängligt balladmaterial på svenska, d.v.s. från såväl Sverige som från Finlands svenskbygder – det senare utgör en inte oansenlig del av det samlade svenska balladmaterialet. En separat utgåva finlandssvenska ballader utgavs visserligen redan 1934 i serien Finlands svenska folkdiktning (FSF) under titeln *Den äldre folkvisan*, redigerad av Otto Andersson i samarbete med Alfhild Forslin. Medan visorna i FSF i någon mån bearbetats

återger SMB dem sådana de föreligger i källorna. För SMB har man även kunnat använda sådant material, som inkommit efter 1934, framförallt de bandupptagningar som gjorts från 1950 fram till våra dagar.

Ur Svensk balladtradition I presenteras här ett avsnitt som visar hur författaren med hjälp av en systematisk genomgång av källorna och en noggrann analys av vistexter, brev, notiser i lokala och släktarkiv, mantalslängder, räntelängder, protokoll, granskning av handstilar etc. lyckas identifiera såväl upptecknare och traditionsbärare till två 1600-tals visböcker i Kungliga Biblioteket.

Under senare delen av 1600-talet var det antikvariska intresset koncentrerat till Antikvitetskollegiet i Uppsala och Antikvitetsarkivet i Stockholm. Den drivande kraften inom Antikvitetskollegiet och senare Antikvitetsarkivets första chef var *Johan Hadorph* (1630–1693). På hans initiativ hade ett plakat gällande vården av landets fornminnen utfärdats år 1666. I detta antyds också värdet av att vissa skriftliga antikviteter skulle tillvaratas och förtecknas. Strax efter det att detta plakat utfärdats kom Hadorph med en mera utarbetad plan för inventering av fornminnen, men också av traditioner och lokala märkvärdigheter. Denna plan upptogs av Kungl. Maj:t som den 18.12 1666 utfärdade brev därom till rikets biskopar och landshövdingar. Dessa vidarebefordrade sedan påbudet om denna rannsaking efter antikviteter till sina underlydande, vilka var och en på sin ort skulle verkställa inventeringen. Det som samlades in vid dessa antikvitetsrannsakingar finns till största delen bevarat och utgör ett för forskningen synnerligen värdefullt material (Jonsson I, s. 48–49).

År 1676 erhöll Johan Hadorph ett kungligt pass för att företaga en antikvarisk resa i landet. I samband därmed lät han trycka ett ”extract” i nio punkter, där de olika punkterna förtecknade olika slags antikviteter. Punkt åtta nämner ”Gamla Kämpe- och Historie Wijsor” (ibid., s. 50). Det finns inga säkra belägg på att Hadorph själv skulle ha upptecknat visor under sina resor. Men han har givit oss notiser om visor. Och tack vare honom gjordes åtskilliga uppteckningar. Större delen av den nuvarande 4:o visboken (VS 20) i KB består av visor, som insamlats på Hadorphs initiativ. Att han lade ner stor möda på att spåra visor och få dem upptecknade visar hans ansträngningar att få tag på de visor Ingierd Gunnarsdotter i Lyrestad kunde sjunga (ibid., s. 52).

Det avsnitt i Jonssons avhandling, som redogör för författarens jakt på upptecknare och sångare till 1600-tals visböckerna, bjuder på en spännande läsning – en detektivhistoria med vetenskapliga förtecken. Via Johan Hadorph, rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie och hans förtroende- man, slottsekreteraren på Läckö, Erik Sparrman, leder Jonsson oss fram till kronans befallningsman, den visupptecknande Jonas Swensson och hans vissjungande mor ”Gamla Gumman j Wassbo” Ingierd Gunnarsdotter. Ingierd Gunnarsdotter hade en repertoar på ca 300 visor. Tack vare henne och hennes repertoar får vi en inblick i en 1600-tals bondemiljö där man verkligen sjöng ballader. Redan då var alltså balladen inte bara adelns utan också böndernas egendom.

LITTERATUR

- Child, Francis James 1882–98. Utg., THE ENGLISH AND SCOTTISH POPULAR BALLADS. I–V. Boston & New York. Faks. utg. New York 1956.
- DANMARKS GAMLE FOLKEVISER (DgF). Udg. af Svend Grundtvig [m. fl.] I–XII. Köbenhavn 1853–1976. Nytryck vol. I–X 1966–67, vol. XI 1963–76 (Melodier), vol. XII 1962–76 (Register).
- FINLANDS SVENSKA FOLKDIKTNING (FSF) V. Folkvisor. 1. Den äldre folkvisan. Utg. Otto Andersson. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 246. Helsingfors 1934.
- Geijer, E. Gust. & Afzelius, A. Aug. 1814–[18]. SVENSKA FOLKVISOR FRÅN FORNTIDEN. Samlade och utg. 1–3. Stockholm (1) 1814, (2) [1817], (3) [1818].
- Jonsson, Bengt R. 1967 (Jonsson I). SVENSK BALLADTRADITION I. BALLADKÄLLOR OCH BALLADTYPER. Svenskt visarkivs handlingar 1. Stockholm.
- THE TYPES OF THE SCANDINAVIAN MEDIEVAL BALLAD (TSB). A descriptive catalogue. Edit. Bengt R. Jonsson, Svale Solheim and Eva Danielson. In collaboration with Mortan Nolsøe and W. Edson Richmond. Oslo, Bergen, Tromsø. 1978. – Även som: Skrifter utg. av SVA 5. Stockholm 1978.
- SVERIGES MEDELTIDA BALLADER (SMB). 1. Naturmytiska visor (Nr 1–36), 1983. 2. Legendvisor (Nr 37–54). Historiska visor (Nr 55–65). 1986. 3. Riddarvisor I (Nr 66–) 1990. Huvudred. Bengt R. Jonsson. Medred. Sven-Bertil Jansson och Margareta Jersild. Stockholm.

AV BENGT R. JONSSON

År 1669 och 1671 reste Johan Hadorph i Västergötland.⁷⁰ Vid det senare tillfället var han försedd med ett pass, utfärdat av ländshövdingen i Skaraborgs län, Gabriel Kurck, 3.9.1671. Detta pass var en kortfattad men i kraftiga ordalag hållen skrivelse, vari bl. a. »Cronones befallningzmän» uppmanades att bistå Hadorph i hans antikvariska arbete.⁷¹ Troligen har Hadorph på detta sätt kommit i kontakt med kronans befallningsman Jonas Swensson och i enlighet med Antikvitetskollegiets program uppmanat honom att uppteckna ballader. I varje fall sände kollegiet i början av 1672 ett tackbrev till en befallningsman som samlat gamla visor, och det är sannolikt att denne var identisk med Jonas Swensson.⁷² Sommaren 1672 reste Hadorph åter i Västergötland, bl. a. i »halfwa Wasbo», och kanske träffade han då Jonas Swensson.⁷³ Med dennes insändande av visor till Antikvitetskollegiet gick det emellertid enligt Hadorphs uppfattning alltför trögt. I en »Underdånig påminnelse» i tretton punkter till rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie i december 1673 upptog Hadorph bl. a. följande två ärenden:⁷⁴

7. Bekomma itt bref till Landzhöfdingen hr Gabriel Kurck, dhet han förmåår Chronones Befallningzman i Wasbo att låta afskrifwa alla dhe gamla Swenske kämpewijsor som han weet i sina härader, dels af sin modher, dels af andre siungas.

8. Till M. Jon i Lyrstad om dhe gamla Swenska wijsor han säger sig hafwa skrefne.

70 Schück, KVHAA, dess förhist. o. hist. II, s. 376, 383.

71 KVHAA, Kongl. Författningar till fornlemningars skydd, I, 1630–1828.

72 P. Wieselgren, DLGA 8, 1837, s. 50 f.; »1672 d. 27 Febr. skref Loccenius såsom v. Präses i Ant. Coll. och Assessores till en Befallningsman som samlat gamle kämpevisor de förbindligaste grannlåter och anförde hvad nöje det skulle göra H. M:t att Antiquiteterna komma i ljust, utbedjande sig en flitig correspondens.» Den handling, varpå Wieselgren grundar sitt referat, har ej kunnat återfinnas i De la Gardieska saml. i LUB. Dateringen är sannolikt riktig: Loccenius (död 1677) var vid denna tid vice preses i kollegiet; efter Stiernhielms några månader senare under 1672 timade död blev han preses. – Säkertligen är det detta aktstycke Dybeck åsyftar i Runa fol., I, s. 33; intet tyder dock på att Dybeck själv sett detsamma.

73 Jfr brev Hadorph-M. G. De la Gardie 5.8.1672, KVHAA, Handl. rör. Antikvitetskoll., Aa 6, cit. i Schück, KVHAA, dess förhist. o. hist. II, s. 386 f.

74 KVHAA, Handl. rör. Antikvitetskoll., Gödels saml. II b.